

УДК 94:351.756:37.017.9(477.6)«1996/2004»

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-78-84>**Вітюк Олександр Олегович,**

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії України

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського,

м. Вінниця, Україна.

voo_32@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ ДОНБАСУ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ (1996–2004 РР.)

Становлення міграційної політики незалежної Української характеризувалося складністю інституційного формування та розбудови. Державні органи міграційної служби України відігравали ключову роль у формуванні та практичній імплементації державної політики у сфері міграції, базуючись на загальновизнаних нормах міжнародного права та міждержавних угодах. Одним із стратегічних напрямків їхньої діяльності було налагодження тісної співпраці з українською діаспорою у культурно-освітньому аспекті. У цьому контексті діяльність територіальних органів міграційної служби на Донбасі у 1996–2005 рр. набула особливої значущості.

Для досягнення поставлених цілей, а саме, дослідження та аналізу культурно-освітньої практичної діяльності державних органів міграційної служби Донбасу у 1996–2005 рр., застосовано логічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний та ретроспективний методи дослідження.

У сучасній історіографії варто відзначити зростаючий інтерес до проблем міграційної політики України. Однак, комплексний аналіз культурно-освітньої діяльності державних органів міграційної служби Донбасу у досліджуваній період залишається недостатньо висвітленим. Слід відзначити відомих дослідників, які займалися окремими аспектами державних органів міграційної служби, зокрема О. Малиновську при розгляді історичних етапів становлення національної міграційної політики (Малиновська, 2010), В. Євтуха в частині аналізу теоретичних аспектів етнічності та формування діаспорних груп (Євтух, 2000).

Доволі багатий фактичний матеріал для міститься у багатотомному науковому виданні «Україна крізь віки» за загальною редакцією академіка В. Смолія. Значна частина матеріалу висвітлює проблеми становлення незалежності України, зокрема, питання розв'язання проблем української діаспори, яка залишається актуальною і сьогодні (Смолій, 1999; Смолій, 2000). Досліджуючи проблеми та перспективи сучасної української діаспори, Т. Бевз вказувала на необхідності створення широкої законодавчої бази, яка б регулювала взаємодію України із закордонним українством (Бевз, 2007).

Як зазначав В. Даниленко, на відміну від західної діаспори, яка була не лише етнокультурним, а й національно-політичним об'єднанням, українська діаспора в Росії сформувалася лише як етнокультурне, і то не завжди виразне об'єднання (Даниленко, 2010).

Історіографічну спадщину дослідження доповнюють маловідомі документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які вперше вводяться до наукового обігу, що дозволяє об'єктивно та ретроспективно розкрити діяльність державних органів

міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України у культурно-освітньому аспекті (1996–2005 рр.).

Метою статті є вивчення та аналіз практичного досвіду діяльності державних органів міграційної служби України у сфері Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України у культурно-освітньому аспекті (1996–2005 рр.).

Кабінетом Міністрів України 22 січня 1996 р. було прийнято постанову № 119 «Про Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 4956. Арк. 112), якою затверджено, розроблену міністерствами, відомствами, науковими установами разом з громадськими організаціями Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (далі – Програма). Організаційно-координаційне виконання Програми у 1996 р. здійснювало Міністерство у справах національностей та міграції, а, починаючи з середини 1996 р. – Державний комітет України у справах національностей та міграції.

Програму було розроблено задля сприяння правовому захисту українців, які проживають за кордоном, розв'язання проблем їхнього національно-культурного відродження, розвиток співпраці з українською діаспорою у різних сферах життя, залучення її до процесу державотворення в Україні, забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину. В основу державної міграційної політики було покладено принципи пріоритетності національно-державних інтересів і права українців, які повертаються в Україну, на одержання громадянства України, поєднання інтересів мігрантів і місцевого населення, врахування можливостей для забезпечення нормальних умов життя і праці у регіонах проживання. Реалізація програми передбачала виконання ряду заходів в частині організаційно-правових засад співробітництва з українською діаспорою, зокрема, духовно-культурного взаємообміну, забезпечення їхніх культурно-освітніх потреб.

Програма у різних регіонах України виконувалась по різному, зважаючи на особливості краю, склад населення, їхні зв'язки із родичами та близькими, які проживали за кордоном. Основними відповідальними державними органами по виконанню Програми були територіальні органи міграційної служби.

Виконання Програми у Донецькій області відбувалось за тісної співпраці із Всеукраїнським товариством «Україна» через Український культурологічний центр. За доволі невеликий проміжок часу було досягнуто певних результатів, зокрема, підготовлено і видано друком «Збірник програм курсів та факультативів з української літератури (9-11 клас)», який включав програми вивчення української літератури Кубані та західної української діаспори. Крім того, було підготовлено і випущено великим накладом навчальний посібник–хрестоматію з української літератури Кубані «Козак Мамай», який було передано в школи Кубані та України, зокрема, зони Приазов'я для використання. В аналітично-інформаційному журналі «Схід», який виходив за сприяння Українського культурологічного центру, велась рубрика «Діаспора», у якій містились публікації українські вчені діаспори з США, Канади, Польщі та Російської Федерації (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 20).

Однак, найважливішою проблемою у виконанні Програми у Донецькій області було те, що вона реалізовувалась в умовах повної відсутності фінансування як на державному, так і на місцевому рівнях, а бажаючих українців діаспори повернутись до регіону не було (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 21). Фінансування все ж було, однак до переліку областей, яким воно надавалось, Донецька та Луганська області не увійшли. Повноцінна реалізація заходів Програми ускладнювалася економічними проблемами та недосконалими механізмами виконання, а в останній рік її каденції (2000 р.) взагалі не проводилося жодних заходів із залученням громад української діаспори.

Перед вищим керівництвом держави постала проблема щодо розробки нової Програми за залучення до неї всіх прикордонних областей України. Проект нової Програми було розро-

блено лише на початку 2001 р. (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16), який був спрямований на створення механізму правового захисту інтересів закордонних українців та реалізацію програм двостороннього співробітництва між прикордонними регіонами та сусідніми державами. Новий документ – Національна програма «Закордонне українство на період до 2005 року» (далі – Національна програма), було затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2001 р. № 892/2001, що спрямовувалась на підтримку і розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України та сприяння збереженню їх етнічної самобутності.

На виконання Національної програми були розроблені та затверджені розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації від 29 листопада 2001 р. № 669 «Регіональні заходи щодо виконання Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 року» (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 89). У двосторонніх програмах співробітництва між Луганською областю та відповідними адміністративно-територіальними одиницями Російської Федерації здійснювались заходи з метою створення умов для задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають в Російській Федерації. Було налагоджено зв'язки з громадськими організаціями українців, які проживають в Ростовській, Воронежській, Белгородській та Оренбурзькій областях.

Протягом 2004 р. за сприяння територіальних органів міграційної служби Луганської області, проводились традиційні спільні концерти і свята за участю колективів художньої самодіяльності м. Краснодар Луганської області та м. Донецьк Ростовської області. Постійно відбувався обмін методичними та навчальними матеріалами між начальними закладами культури Воронежської, Белгородської, Ростовської областей та Луганської області. На базі Сватівського району було проведено (серпень 2004 р.) II Міжнародний фестиваль мистецтв «Слобожанський спас» та літературно-мистецьке свято «Слобожанський Луг», у яких взяли участь творча інтелігенція, солісти та колективи з числа української діаспори Белгородської та Ростовської областей (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90).

У сфері вищої освіти було підписано Угоди про співробітництво між Східноукраїнським національним університетом ім. Володимира Даля з Воронежським державним університетом і Воронежським державним технічним університетом. Тісні контакти було налагоджено між відділами освіти і педагогічними колективами Марківського району Луганської області та Кантемирівського району Воронежської області, які проводили спільні семінари з використанням інноваційних технологій у навчальному процесі (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90).

Особлива увага у Луганській області приділялась питанням обміну друкованими виданнями із закордонними культурними товариствами, бібліотеками та осередками української діаспори. Починаючи з 2003 р., щомісячно в області виходила «Літературна газета», яка мала статус міжнародного видання і розсилалась українським культурним товариствам, які знаходяться на території країн СНД. В обласному мистецько-освітньому журналі «Бахмутський шлях» було запроваджено тематичну рубрику «Діаспора», у якій друкувались твори сучасних українських письменників, що мешкають за межами України. Даний журнал розсилався більш ніж у десять країн світу, де діяли українські культурні товариства. Крім того, активно підтримувалось творче спілкування Луганського обласного Братства шанувальників творчості Т. Шевченка щодо відродження національних культурних та духовних традицій серед етнічних українців з канадською українською діаспорою та Союзом Українок Австралії імені Княгині Ольги (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 91).

У Донецькій області, з ініціативи відділу у справах національностей та міграції постійно проводились Інтернет-форуми світового українства, головною метою яких було сприяння консолідації української нації утвердженню її історичної свідомості, розвитку традицій культури та зв'язків з українцями, які проживають за межами України. У роботі Інтернет-форумів брали

участь представники української діаспори США, Канади та Російської Федерації. В обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Н. Крупської працював центр «Вікно в Америку», який розпочав свою роботу у 2001 р., відкритий Посольством США в Україні з метою розширення можливостей інформаційного обміну та спілкування населення області із США. У центрі надавались матеріали про США за такими інформаційними блоками: загальна інформація, державна система і уряд, організації та бізнес-структури, політичне та суспільне життя, економіка, культура і освіта, географія окремих штатів та міст (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 137).

Донецьким обласним відділенням Всеукраїнського товариства «Україна – Світ», спільно з редакційною колегією науково-аналітичного журналу «Схід», за підтримки територіальних органів міграційної служби області, видано монографії: «Форми і напрямки транскордонного регіонального співробітництва» та «Історія і теорія підручників в українському зарубіжжі». Співпраця обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка з Комітетом допомоги українськими підручниками українським школам східної України (США, м. Детройт) дозволила покращити становище закладів освіти області щодо забезпечення учнів і студентів україномовними підручниками (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 138). Інформування населення про життя українців, які проживають за межами держави, їх співробітництво з Україною і Донецькою областю, здійснювалось провідними обласними газетами «Жизнь», «Донбасс», «Донеччина», «Світлиця», «Донецкие новости», «Вечерний Донецк».

Активно продовжувалась робота зі створення інформаційного банку даних про українців, які бажають повернутися в Україну. Однак, станом на 01 грудня 2004 р. звернень від осіб українського походження стосовно переїзду на постійне проживання в Україну не надходило (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 139).

Територіальні органи міграційної служби Донбасу у досліджуваний період не мали достатньої інституційної спроможності для повноцінної та прямої реалізації зовнішньої етнополітики України. Їхній функціонал був переважно зосереджений на внутрішніх завданнях в частині регулювання міграції, реєстрації та надання статусу біженця. Культурно-освітня діяльність щодо української діаспори за кордоном, яка є основою зовнішньої етнополітики, мала непрямий, координаційний та консультаційний характер. Через ключовий обмежувачий фактор, а саме, хронічну нестачу ресурсів, культурно-освітні заходи для української діаспори проводилися нерегулярно і були суттєво меншими за обсягом, ніж це вимагав масштаб української меншини у прикордонних регіонах.

Геополітичне розташування вимагало спеціалізованих, ресурсно забезпечених та стійких регіональних інститутів для роботи з діаспорою через відсутність яких ми побачили відповідні наслідки, зокрема, у не бажанні повертатись до Батьківщини українців, які проживають за кордоном.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми та перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 34. С. 33–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_34_6
2. Даниленко В. Особливості міграційної політики радянської держави у другій половині XX ст. *Україна крізь віки : Зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 787–808.
3. Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... Київ : Стило, 2000. 239 с.
4. Малиновська О. Міграційна політика України: стан та перспективи розвитку. Київ : НІСД, 2010. 32 с.

5. Смолій В. Україна крізь віки : у 15 т. Т. 15. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 352 с.
6. Смолій В. Україна крізь віки : у 15 т. Т. 14. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 360 с.
7. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 4956. Арк. 112.
8. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 20.
9. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 21.
10. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16.
11. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 89.
12. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90.
13. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 91.
14. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 137.
15. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 138.
16. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 139.

References

1. Bevz, T. (2007). Suchasna ukrainska diaspora: problemy i perspektyvy [Modern Ukrainian Diaspora: Problems and Prospects]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (34), 33–46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_34_6 [in Ukrainian].
2. Danylenko, V. (2010). Osoblyvosti mihratsiinoi polityky radianskoi derzhavy u druhii polovyni XX st. [Peculiarities of Migration Policy of the Soviet State in the Second Half of the Twentieth Century]. *Ukraina kriz viky: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smolii – Ukraine through the centuries: Collection of scientific works in honour of academician of the NAS of Ukraine, professor Valerii Smolii*. (pp. 787–808). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Yevtukh, V. (2000). Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii... [On the national idea, ethnic minorities, migration...]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
4. Malynovska, O. (2010). Mihratsiina polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Migration Policy of Ukraine: Status and Development Prospects]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
5. Smolii, V. (1999). Ukraina kriz viky: u 15 t. [Ukraine through the ages: in 15 vols]. Vol. 15. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
6. Smolii, V. (2000). Ukraina kriz viky: u 15 t. [Ukraine through the ages: in 15 vols]. Vol. 14. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
7. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 4956. Ark. 112. [in Ukrainian].
8. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 6921. Ark. 20. [in Ukrainian].
9. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 6921. Ark. 21. [in Ukrainian].
10. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 4. Spr. 4. Ark. 16. [in Ukrainian].
11. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 89. [in Ukrainian].
12. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 90. [in Ukrainian].
13. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 91. [in Ukrainian].
14. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 137. [in Ukrainian].

15. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 138. [in Ukrainian].

16. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 139. [in Ukrainian].

Вітюк О. О. Діяльність органів міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України: культурно-освітній аспект (1996–2004 рр.)

У статті розглядається діяльність територіальних органів міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України в культурно-освітньому аспекті (1996–2004 рр.). Визначено, що їхня діяльність мала непрямий, координаційний та консультативний характер, будучи суттєво обмеженою інституційною нестабільністю та хронічним ресурсним дефіцитом у перехідний період.

Вперше системно проаналізована роль та місце органів міграційної служби Донбасу у реалізації державної політики щодо української діаспори в контексті Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» та «Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 року». Виявлено та систематизовано специфічні аспекти їх діяльності, пов'язані з правовим захистом, інформаційною підтримкою та сприянням поверненню українців з-за кордону, що раніше не були предметом окремого комплексного історичного вивчення. Ідентифікація ключових проблем та інституційних недоліків у зазначеному векторі державної політики забезпечила можливість об'єктивного аналізу практичних аспектів її формування та імплементації.

Висвітлено основні форми непрямої взаємодії з українською діаспорою та виявлено проблеми міжвідомчої координації на регіональному рівні. Констатовано, що інституційна слабкість та недостатнє державне фінансування призвели до невикористаного потенціалу у сфері підтримки національної ідентичності українців за кордоном, що стало важливим історичним уроком для формування ефективнішої сучасної державної політики щодо діаспори.

Стратегічна важливість співпраці з українською діаспорою контрастувала зі значними інституційними перешкодами у діяльності державних міграційних органів, що обмежувало функціональну спроможність. Тим не менш, початкові зусилля сформували концептуальні основи для подальшого інституційного розвитку політики щодо закордонного українства.

Ключові слова: Донбас, діаспора, еміграція, міграційна політика.

Vitiuk O. O. Activities of the Donbas migration service authorities in the implementation of Ukraine's foreign ethnic policy: cultural and educational aspects (1996–2004)

The article examines the activities of the territorial bodies of the Donbas Migration Service in the implementation of Ukraine's foreign ethnic policy in the cultural and educational sphere (1996–2004). It is determined that their activities were indirect, coordinative, and consultative in nature, being significantly limited by institutional instability and chronic resource shortages during the transition period.

For the first time, the role and place of the Donbas migration service bodies in the implementation of state policy regarding the Ukrainian diaspora in the context of the State Program «Ukrainian Diaspora for the Period until 2000» and the «National Program «Ukrainians Abroad» for the Period until 2005» has been systematically analyzed. Specific aspects of their activities related to legal protection, information support, and assistance in the return of Ukrainians from abroad, which had not previously been the subject of a separate comprehensive historical study, were identified and systematized. The identification of key problems and institutional shortcomings in this area of state policy has made it possible to objectively analyze the practical aspects of its formation and implementation.

The main forms of indirect interaction with the Ukrainian diaspora are highlighted and problems of interagency coordination at the regional level are identified. It is noted that institutional weakness and insufficient state funding have led to untapped potential in the area of supporting the national identity of Ukrainians abroad, which has become an important historical lesson for the formation of a more effective contemporary state policy towards the diaspora.

The strategic importance of cooperation with the Ukrainian diaspora contrasted with significant institutional obstacles in the activities of state migration authorities, which limited their functional capacity. Nevertheless, initial efforts formed the conceptual basis for further institutional development of policy towards Ukrainians abroad.

Key words: Donbas, diaspora, emigration, migration policy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.